

بررسی تاثیرگذاری تنوع اقتصادی بر توسعه پایدار اقتصادی در روستاها، با نگاهی به بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه

علیرضا جهانگیری* (دانشجوی دکتری مدیریت تطبیق و توسعه دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان)

چکیده

برنامه های توسعه روستایی، جزئی از برنامه های توسعه هر کشور محسوب می شود و کارآفرینی و تنوع بخشی به فعالیت های روستایی از طریق کشف فرصت های مطلوب در روستاها و ترغیب روستاییان به راه اندازی کسب و کارهای نوپا، منجر به رقابتی شدن محیط کسب و کارهای کارآفرینانه روستایی می گردد. این تحقیق از نظر هدف کاربردی و از حیث روش توصیفی-پیمایشی می باشد. روش گردآوری اطلاعات مطالعات کتابخانه ای و تحقیقات میدانی است. پرسشنامه این تحقیق مشتمل بر ۱۸ سوال برای توسعه پایداری اقتصادی و ۱۵ سوال برای تنوع اقتصادی بوده است. جامعه آماری شامل ۱۰۹۲ نفر سرپرست خانوار روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه بودند که بر اساس فرمول کوکران تعداد ۲۸۴ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از رگرسیون گیری در نرم افزار SPSS می باشد. نتایج بیانگر آن است که به طور کلی تنوع اقتصادی بر توسعه پایداری اقتصادی تاثیرگذار بوده و این نشان از آن دارد که عدم اتکا بر یک درآمد ثابت در نقاط روستایی و تنوع بخشی آن و دست یافتن به انواع و اقسام ایجاد منبع اقتصادی در نقاط روستایی توسعه پایداری اقتصادی را در پی دارد. این امر به گونه ای است که بر زیرمتغیرهای پایداری نیز در سطح معناداری ۰.۰۰۰ تاثیرگذار بوده به گونه ای که این تنوع بر اشتغال، درآمد، سرمایه گذاری و تولید نیز اثرگذار بوده است. از طرفی با توجه به میزان معناداری کمتر شاخص تولید نسبت به سایر شاخص ها نشان از آن دارد که افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاها بر شاخص تولید اثرگذاری کمتری داشته است و بیشتر منجر به افزایش درآمد، اشتغال و سرمایه گذاری می گردد.

کلید واژگان: تنوع اقتصادی، توسعه پایداری اقتصادی، روستا، درآمد، اشتغال.

مقدمه

توجه به مناطق روستایی و شناسایی میزان بهره‌مندی‌هایی که هر یک از این مناطق از سطح توسعه یافتگی دارند، از جمله اصول پایه در برنامه‌ریزی توسعه ملی است. علی‌رغم تلاش گسترده‌ای که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به منظور احیا و توسعه نقش و جایگاه روستاها به کار گرفته شد، متأسفانه این روند هنوز هم به ضرر جامعه روستایی، برای گسترش شهرها و تمرکزگرایی بیشتر ادامه دارد. این امر بیانگر آن است که توجه به روستاها، به عنوان یک کانون زیستی فعال و دریافت هویت واقعی آن‌ها و دستیابی به جایگاه مناسب در توسعه ملی، نیازمند یک بازنگری و درک اصولی‌تر از توسعه روستایی است. بر این اساس امروزه کشورهای درحال توسعه، به منظور تقویت زیربنای اقتصادی - اجتماعی خود، رهایی از وابستگی، رفع بی‌تعدالیهای منطقی‌های و درنهایت رسیدن به توسعه پایدار، نیازمند شناسایی امکانات و منابع خویش هستند. با توجه به این امر که توزیع نامتعادلی منابع و عوامل اقتصادی، پیامدهای متفاوتی را برای مناطق مختلف به همراه داشته و از آنجاکه یکی از بنیانهای اطلاعاتی لازم برای برنامه‌ریزی صحیح ملی و منطقه‌ای، آگاهی از توانمندیها و امکانات مناطق مختلف است، بنابراین تعیین موقعیت و جایگاه روستاها، به ویژه از نظر میزان توسعه یافتگی و تنوع اقتصادی اهمیت ویژه‌ای دارد (چرخ تابیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲).

روستاها به عنوان دومین سکونتگاه‌های انسانی پس از شهرها، سکونتگاه بخش عظیمی از جمعیت بخصوص در کشورهای درحال توسعه می‌باشند. برای رسیدن به توسعه ملی، ناگزیر به برنامه‌ریزی و توسعه روستایی می‌باشیم. برای رسیدن به توسعه روستایی، ارتقا استانداردهای زیستی در فضای روستایی از طریق ایجاد امکانات لازم برای ترکیب بهینه فعالیتها بر مبنای قابلیت‌ها و محدودیت‌های محیطی باید از جمله اهداف برنامه‌ریزی روستایی باشد. زیرا مهم‌ترین اهداف انواع برنامه‌ریزی‌ها ایجاد رفاه هر چه بیشتر برای جامعه است. نواحی روستایی در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی با چالشهای اساسی متعددی در زمینه‌های زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی روبرو هستند. مهمترین چالشهای اقتصادی شامل: گستردگی فقر در محیطه‌های روستایی؛ بیکاری و مسئله اشتغال در نواحی روستایی؛ سنتی بودن شیوه‌های تولید و پایین بودن سطح بهره‌وری؛ آسیب‌پذیری شدید منابع تولید و درآمد روستاییان از بروز سوانح طبیعی. بخش وسیعی از جغرافیا و جمعیت هر کشور به روستاها اختصاص دارد؛ از این رو عملکرد اقتصادی نواحی روستایی، بر شکوفایی و بهره‌وری ملی کشورها تأثیر بسزایی می‌گذارد. با این حال حتی در کشورهای توسعه یافته‌ای همچون ایالات متحده آمریکا، واگرایی عملکرد اقتصادی روستاها در مقایسه با شهرها، به چالشی اساسی بدل شده است. پژوهشگران، ریشه این واگرایی عملکردی را در نوع نگاه دولت به روستاها می‌دانند و بیان می‌دارند که دولت‌ها ویژگی‌های منحصر به فرد روستا را نادیده می‌گیرند، روستا را مساوی با کشاورزی برمی‌شمارند، و به شهرهای

مجاور روستا نیز بی توجه اند. از سوی دیگر، پژوهشگران معتقدند از آنجا که هر روستا درون یک منطقه اقتصادی واقع شده است، تصمیم گیری و تحلیل در خصوص روستا نیز باید با نگاه منطق های صورت گیرد (سید نقوی و بابایی، ۱۳۹۲: ۴۵۱).

مبانی نظری روستا

روستا^۱ را از مفهوم و تعریف پیوسته در مقایسه با شهر مورد بررسی قرار می دهند. اگرچه وسعت روستاها را می توان بر حسب سطح واحدهای مسکونی یا کل اراضی تبیین کرد، اما معمولاً بزرگی و کوچکی روستاها را بر اساس حجم جمعیت آنها تعیین می کنند. علاوه، نوع فعالیت اقتصادی و درجه اشتغال از مهم ترین معیارهای تمایز میان روستا و شهر است. در غالب سکونتگاه های روستایی، بیشترین نسبت از جمعیت فعال در بخش کشاورزی و زیر بخش های آن (زراعت، دامداری، جنگلداری، صید و شکار و غیره) فعالیت دارند. وجه اشتراک تمامی روستاها، تخصصی بودن اشتغال در آنها نسبت به شهرها و شهرکها است، به این معنا که در هر یک از آنها، نوع خاصی از فعالیت اقتصادی به عنوان فعالیت غالب، بیشتر جمعیت فعال را به خود مشغول می کند. بنابراین روستا عبارت است از فضایی اجتماعی که در آن با توجه به تراکم نسبی ناچیز جمعیت، نوع خاصی از فعالیت های اقتصادی - عمدتاً فعالیت های کشاورزی - غلبه دارد. در این نوع اجتماع، فعالیت های بخش صنعت و بخصوص بخش خدمات و بازرگانی محدود است. روابط اجتماعی - اقتصادی سکونتگاه های روستایی معمولاً در عرصه های محدود و مشخص جریان دارد و ساکنان روستایی هویت اجتماعی مشترکی دارند که با نام روستا مشخص می گردد. این مجموعه مکانی - فضایی مبتنی بر روابط اجتماعی - اقتصادی خاص وابستگی ها و پیوندهای ویژه محیطی - اکولوژیک، اجتماع معین را به وجود می آورد که می توان آن را فضای روستایی خواند (سعیدی، ۱۳۸۴، ۱۹-۱۶). در منابع مختلف، تعاریف گوناگونی از روستا شده است، که یکی از تعاریف که هم جامع به نظر می رسد و هم می توان با توجه به شرایط امروزی از یک روستا یاد کرد این است: که روستا عمدتاً یک واحد همگن طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است که از یک مرکز جمعیت و محل کار و سکونت (اعم از متمرکز، پیوسته و یا پراکنده) با حوزه و قلمرو معین ثبتي و یا عرفی تشکیل می شود و اکثریت ساکنان شاغل دائمی آن به طور مستقیم و یا غیر مستقیم به یکی از فعالیتهای اصلی زراعی، باغداری، دامداری، صیادی، صنایع روستایی و یا ترکیبی از این فعالیتهای اشتغال دارند و از آن ارتزاق می نمایند و پیوند فرهنگی و اجتماعی عمیقی ما بین جامعه آن برقرار است (هاشمی و ایمنی قشلاق، ۱۳۸۶: ۷).

^۱ Rural

توسعه پایدار

توسعه پایدار به معنای تلفیق اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی برای حداکثرسازی رفاه انسان فعلی بدون آسیب به توانایی نسل‌های آتی برای برآوردن نیازهایشان میباشد (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵: ۴۷). هدف اکثر برنامه ریزان در کشورهای گوناگون نیل به توسعه و هدف نهایی از توسعه نیز نیل به توسعه پایدار است (موسی پور میاندهی و استعلاجی، ۱۳۸۹، ۱۱۹).

توسعه پایدار از جمله مفاهیمی است که در اواخر دهه ۸۰ میلادی و بویژه پس از برگزاری کنفرانس جهانی زمین در ۱۹۹۲ در ریودوژانیروی برزیل مطرح و بکار گرفته شد. توسعه پایدار عبارت است: فعالیت‌های بشری تمامیت زندگی موجودات روی زمین را جاودانه سازد و پرورش دهد (Bossel, ۱۹۹۹). پایداری به توازن دائمی و در طول زمان اشاره دارد و این عامل زمان اندازه‌گیری و سنجش آنرا دچار پیچیدگی می‌کند. نماگرهای که در حال حاضر مورد استفاده قرار می‌گیرد ناپایداری، کامل نبودن و یا وسعت آسیبی که سیستم و توازن آن وارد می‌کند را می‌سنجد. بنابراین با این خصوصیات انتخاب و توسعه نماگرها باید با توجه و دقت زیادی صورت گیرد تا بتواند دقیقاً توسعه پایدار را مورد بررسی قرار دهد که توسعه پایدار فرایندی پویاست و شرایط ثابتی نیست که به روشنی قابل توضیح باشد. همچنین مفهوم توسعه پایدار تا حد زیادی به هنجارها و ارزش‌هایی وابسته است که از سنت‌های فرهنگی نشأت می‌گیرند و همینطور به محیط‌های مختلف وابسته است به عبارتی اساساً مفهومی مرتبط با محل است. سیاست‌هایی که برای نیل به توسعه پایدار اتخاذ می‌شوند هنوز نسبتاً جدید هستند و توافق لازم بر روی نماگرهایی مثل تولید ناخالص ملی و منابع انسانی، آلودگی آب و آلودگی هوا استفاده می‌شود که برای سنجش پایداری کافی نیستند. نماگرهای توسعه پایدار باید مبنای قابل اعتمادی برای تصمیم‌سازی در همه سطوح حکومت فراهم آورد، آگاهی عمومی ایجاد کند و کنترل پیشرفت در جهت هدف نهایی که پایداری متکی به خود است را پی‌گیرد (Mohd Nordin, ۲۰۰۱) مفهوم توسعه پایدار نسبت به "توسعه" پیچیدگی بیشتری دارد: از یک سو پایداری در این ترکیب، به مسأله ظرفیت قابل تحمل کره زمین بر می‌گردد بدون آنکه به مفاهیمی مانند نابرابری و عدالت اجتماعی توجه کند و از سوی دیگر توسعه خود مستلزم رشد اقتصادی مستمر است بدون آنکه به توان و گنجایش کره زمین یا توان اکولوژیک و محدودیت‌های محیط توجه کند بنابراین ترکیب توسعه پایدار چیزی فراتر و بیشتر از توسعه است. (علوی‌زاده، ۱۳۸۶).

توسعه روستایی

در فرایند برنامه ریزی برای توسعه روستایی، شناخت ویژگی‌های ساختاری سطوح توسعه یافتگی و آگاهی از پتانسیلها و توانهای محیطی هر منطقه اهمیت زیادی دارد (موسی پور میاندهی و استعلاجی، ۱۳۸۹، ۱۱۹).

توسعه روستایی^۱ از دیدگاه‌های گوناگون مورد ارزیابی و بازبینی قرار گرفته است، ولی هنوز اجماع نظر جامعی درباره معنا و حوزه قلمروی خاص آن، دیده نمی‌شود. در هر حال، می‌توان توسعه روستایی را فرایند توانمند سازی و تقویت قابلیت زندگی در بستر کیفیت زندگی و محیط زیست، کارایی و خودبسندگی اقتصادی و نگهداشت و بهبود کیفیت زیست بوم در نواحی روستایی قلمداد کرد. در عین حال، توسعه تغییرات مثبتی فرض می‌شود که بهبود وضع زندگی مردم را در بر دارد. (زمانی‌پور، ۱۳۷۳، ۴۰).

سیرز، توسعه را جریانی چند بعدی می‌داند که تجدید سازمان و سمت‌گیری متفاوت کل نظام اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارد و در بسیاری از موارد آداب و رسوم و عقاید مردم را نیز در بر می‌گیرد (عابدی سروستانی، ۱۳۸۵، ۱۳۸).

نکته قابل تامل در مفهوم توسعه روستایی این است که توسعه روستایی صرفاً به معنای توسعه کشاورزی نیست، چنانچه بزعم میسرا (۱۳۶۵) موردی از رفاه اجتماعی هم نمی‌باشد تا با تزریق پول به مناطق روستایی جهت رفع نیازمندی‌های اساسی مرتفع شود، بلکه طیف وسیعی از فعالیت‌های انسانی را شامل می‌شود که توانمند سازی روستاییان را در دستیابی به معیشتی پایدار در بر می‌گیرد (Ashley, ۲۰۰۰).

بر این اساس، هدف توسعه روستایی تنها بهبود فرصت‌های اقتصادی نیست و ارتقاء سازماندهی اجتماعی، حفاظت میراث بومی، آداب و رسوم فرهنگی و بهبود دهی خدمات و تسهیلات رفاهی، همراه با نگهداشت و حفاظت محیط زیست روستایی را نیز در نظر دارد. این امر نشانگر نوعی هماهنگی و یکپارچگی در روند توسعه همزمان اقتصادی، اجتماعی و محیطی در روستا می‌باشد که با فراهم سازی معیشت پایدار در خانوارهای روستایی، امکان برخورداری متعادل و متوازن از خدمات و تسهیلات عمومی را در عرصه مناطق روستایی کشور فراهم می‌آورد.

توسعه اقتصادی روستا

مقوله اقتصاد روستایی غیر زراعی به شدت مورد توجه کشورهای توسعه یافته برای استفاده از تمام ظرفیتهای اقتصادی نواحی روستایی قرار گرفته است. در این راستا نقش کشاورزی نقش مؤثری در توسعه مناطق روستایی و در نتیجه توسعه ملی و تنوع بخشی به اقتصاد روستا داشته است. با تقویت اقتصاد روستایی بسیاری از شاخصهای توسعه پایدار روستایی نظیر ایجاد اشتغال و درآمد دائمی برای کشاورزی زمینه تحقق پیدا خواهد نمود (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۵). یکی از رویکردهایی که در چهارچوب توسعه پایدار روستایی مطرح می‌باشد، رویکرد تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی از طریق گردشگری است، زیرا تنوع اساس ثبات و پایداری است و هر اندازه سیستمی متنوع تر گردد، پایداری و پویایی آن در طول زمان و در مکان های مختلف در مقابل تنش

¹ Rural development

های درونی و بیرونی حفظ می‌گردد (منوچهری، ۱۳۹۲: ۱). یکی از رویکردهایی که در چهارچوب توسعه پایدار روستایی مطرح می‌باشد رویکرد تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی است زیرا تنوع اساس ثبات و پایداری است و هراندازه سیستمی متنوع تر گردد پایداری و پویایی آن در طول زمان و در مکانهای مختلف در مقابل تنشهای درونی و بیرونی حفظ میگردد (منوچهری و همکاران، ۱۳۹۳).

در روند دستیابی به توسعه درخور و پایدار در سطح ملی و با توجه به اصل مکمل بودن فضاها در امر توسعه، نیاز است تا به پایداری توسعه در تمامی سطوح توجه شود. دوام و پایداری هر روستا در گرو پویایی و دوام اقتصاد آن است. تضعیف فعالیت های اقتصادی سنتی در مناطق روستایی مانند کشاورزی، معدن و جنگل طی دهه های اخیر، جستجوی راهکارهای جدید را برای تقویت پایه های اقتصادی و تنوع بخشی به فعالیت های اقتصادی در مناطق روستایی، ضرورت بخشیده است. تنوع یکی از پایه های اساسی ثبات است و به-عنوان یکی از استراتژی های اصلی توسعه پایداری اقتصادی در ارتقای رفاه و امنیت اقتصادی منطقه جایگاه بسزایی دارد (ریاحی و نوری، ۱۳۹۳: ۱۱۳). یکی از رویکردهایی که در چارچوب توسعه پایدار روستایی مطرح می‌باشد، رویکرد «متنوع سازی فعالیت های اقتصادی» است که تنوع، شالوده و اساس ثبات و پایداری است و هر اندازه سیستمی متنوع تر گردد، پایداری و پویایی آن در طول زمان و در مکان های مختلف نه تنها در مقابل تنش های درونی، بلکه در مقابل تنش های بیرونی نیز حفظ می‌گردد (قاسمی، ۱۳۹۰: ۱). در حال حاضر به دلیل افزایش روزافزون مهاجرت روستاییان به شهر، بخش عظیمی از منابع انسانی شاغل در بخش کشاورزی و روستایی به بخش صنعت و خدمات شهری منتقل شده اند و حجم سرمایه گذارها در بخش فعالیت های اقتصادی روستاها نسبت به بخش شهری و صنعت کاهش یافته است. از آنجا که روستاها سلول های اصلی حیات اقتصادی و کالبدی سرزمین ایران محسوب می‌شوند لذا پایداری اقتصاد روستاها، یک کردیدور مهم و حیاتی برای نیل به پایداری ثروت و اقتصاد ملی می‌باشد (پازکی، ۱۳۹۵: ۷).

پیشینه پژوهش

در زمینه موضوع پژوهش تحقیقات متعددی صورت پذیرفته است که به برخی از آنها در این بخش به صورت داخلی و خارجی اشاره می‌گردد:

عینالی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله ای به بررسی نقش راه در توسعه مناطق روستایی با تأکید بر تنوع فعالیت های اقتصادی (مطالعه موردی: دهستان چورزق در شهرستان طارم) پرداخته اند که نتایج بیانگر این بود که در بین دو گروه از روستاهای تا فاصله ۵ کیلومتری از جاده و روستاهای بیشتر از این فاصله از جاده مبین تفاوت معناداری در سطح ۹۹ است که نشان دهنده مثبت بودن جهت تفاوتها است. ریاحی و نوری (۱۳۹۳) در پژوهشی به تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و پایداری روستاها مورد: شهرستان خرمدره اقدام نموده است که نتایج

نشان از آن دارد که ارتباط معناداری میان تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و توسعه پایداری اقتصادی است. قاسمی و جوان (۱۳۹۳) در تحقیقی به بیین رابطه تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مشهد) اقدام نمودند که نتایج نشان از آن دارد که تنها ۸.۸ درصد سکونتگاههای روستایی مورد بررسی به لحاظ ابعاد سه گانه پایدار بوده است. منوچهری (۱۳۹۲) در پایان نامه کارشناسی ارشد به بررسی راهکارهای تنوع بخشی اقتصاد روستایی با تاکید بر گردشگری سبزمطالعه موردی: دهستان خرم دره، محور گردشگری سوکهریز- رحمت آباد، شهرستان خرمدره پرداخته است که نتایج تحقیق نشان می دهد، گردشگری سبز سبب تنوع بخشی اقتصادی روستاهای مورد مطالعه شده است. قاسمی (۱۳۹۰) در مقاله ای به بررسی تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی غیر کشاورزی و پایداری سکونت گاه های روستایی (نمونه موردی: شهرستان مشهد) اقدام کرده است که نتایج نشان از آن دارد که میزان تنوع در فعالیت های اقتصادی بین دو گروه از روستاهای پایدار و ناپایدار جمعیتی متفاوت است.

موریس^۱ و همکاران (۲۰۱۷) در مقاله ای به بررسی تنوع مزرعه، کارآفرینی و پذیرش تکنولوژی: تجزیه و تحلیل کشاورزان در ویلز اقدام کردند که روش رکار خوشه ای-توصیفی بوده و نتایج کمی و کیفی بیانگر ناهمگونی قابل توجه در مزرعه را نشان می دهد. آرلت^۲ و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی به تجزیه و تحلیل غذا و سیاست های کشاورزی در کرائیب اقدام کردند این پژوهش به شیوه توصیفی سیاست های اصلی را که در سیستم کشاورزی و غذای سنت لوسیا در دو دوره زمانی (پیش از ۱۹۵۰ و ۱۹۵۰ تا ۲۰۱۰) اجرا شده است، بررسی می کند و تاثیر آنها بر نهادهای رسمی و غیر رسمی بررسی می کند. نتایج نشان می دهد که همگرایی قانون در سیستم های تولید صادرات (رسمی) و داخلی (غیر رسمی) کشاورزی جایگزین شده است. کندوکر^۳ و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله ای به بررسی تنوع سازی فعالیت های اقتصادی و کشاورزی بر مبنای پذیرش ماشین آلات نوین کشاورزی اقدام نموده اند که شیوه بررسی بر اساس توصیفی بوده و نتایج نشان از آن دارد که و سیاست گذاران نه تنها باید بر پروژه های کوتاه مدت تمرکز کنند که باعث افزایش پذیرش ماشین آلات می شود.

طرح مساله

بروز بحرانهای محیطی مانند کم آبی در جوامع روستایی، موجب زوال مهمترین رکن اقتصادی و بزرگترین منبع درآمد خانوارهای روستایی یعنی بخش کشاورزی میشود. با از بین رفتن کشاورزی، بیکاری افزایش یافته و اقتصاد روستایی ناپایدار می شود. امروزه، اغلب نظریهپردازان توسعه، رویکرد متنوعسازی به فعاليتها را جهت

¹ Morris

² Arlette

³ Khondoker

مقابله با بحرانهای محیطی و پایداری اقتصاد روستایی پیشنهاد میکنند و این رویکرد را لازمه اقتصاد پایدار میدانند (کریم زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۹). برنامه های توسعه روستایی، جزئی از برنامه های توسعه هر کشور محسوب می شود و کارآفرینی و تنوع بخشی به فعالیت های روستایی از طریق کشف فرصت های مطلوب در روستاها و ترغیب روستاییان به راه اندازی کسب و کارهای نوپا، منجر به رقابتی شدن محیط کسب و کارهای کارآفرینانه روستایی می گردد و از این طریق موجبات سرمایه گذاری بهینه در منابع روستایی را فراهم آورده و به توسعه منتهی می شود (فلاح حقیقی، ۱۳۹۶: ۱۱۵). نخستین قدم در برنامه ریزی برای توسعه روستایی شناسایی وضع موجود روستاهاست؛ همچنین برای تخصیص اعتبارات و منابع میان این روستاها شناسایی جایگاه روستاها از نظر برخورداری از مواهب توسعه اجتماعی و اقتصادی ضروری است (فتاحی اردکانی، ۱۳۹۲: ۵۹۳). روستاهای کشور و به خصوص روستاهای شهرستان شاهین و بویژه روستاهای بخش مرکزی در سالهای اخیر دارای مهاجرتها زیادی بوده است به گونه ای که در سرشماری سال ۱۳۸۵ این بخش دارای جمعیت روستایی ۳۸۰۰ نفر به ۳۴۰۰ نفری در سال ۱۳۹۰ و در سال ۱۳۹۵ به ۲۸۵۷ نفر رسیده است (سالنامه آماری استان اصفهان، ۱۳۹۶: ۱۲) و این نشانگر تخلیه روستاها به صورت مداوم می باشد که یکی از مهم ترین دلایل مهاجرت روستاها به شهرها و تخلیه آنها نبود اشتغال، درآمد و فعالیت های اقتصادی و تنوع آنها می باشد (کریمی، ۱۳۹۵)، بنابراین لازم است که ابتدا به سنجش میزان تنوع اقتصادی در روستاها اقدام و سپس بر مبنای آن به برنامه ریزی پرداخت. این امر در شهرستان شاهین شهر از جایگاه ویژه ای برخوردار می باشد، چرا که اغلب روستاهای آن جزو روستاهای با جمعیت بالای ۵۰۰ نفری بوده که تخلیه و مهاجرت آنها به نقاط شهری عوارض و مشکلات زیادی را ایجاد می نماید.

روش و ابزار پژوهش

این تحقیق از نظر هدف کاربردی و از حیث روش توصیفی-پیمایشی می باشد. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای و تحقیقات میدانی است. پرسشنامه این تحقیق مشتمل بر ۱۸ سوال برای توسعه پایداری اقتصادی و ۱۵ سوال برای تنوع اقتصادی بوده است. جامعه آماری مورد پژوهش در این تحقیق شامل جمعیت خانوار نه روستای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه (روستاهاى جهاد آباد، صنایع هواپیماسازی، باغ میران، بیدشک، دهلر، سه، شرکت چرمشهر، کلهرود و مورچه خورت) می باشد و محدوده آماری کل منطقه در بردارنده بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه می باشد. جامعه آماری شامل ۱۰۹۲ نفر سرپرست خانوارها (روستاهاى جهاد آباد ۴۲۵ نفر، باغ میران ۳۰ نفر، بیدشک ۲۱ نفر، دهلر ۲۲ نفر، سه ۱۰۸ نفر، کلهرود ۱۰۳ نفر و مورچه خورت ۳۸۳ نفر) می باشد.

تعداد نمونه برابر ۲۸۴ نفر بر اساس فرمول کوکران تعیین شدند و این ۲۸۴ نفر بر حسب میزان خانوار بین روستاهای (۱۱۰ نفر روستای جهادآباد، ۸ نفر باغ میران، ۵ نفر بیدشک، ۶ نفر دهلر، ۲۸ نفر سه، ۲۷ نفر کلهرود و ۱۰۰ نفر مورچه خورت)) توزیع شد. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از رگرسیون گیری در نرم افزار SPSS می باشد. سوالات در طیف لیکرت ۵ درجه ای طراحی شده بودند و از بسیار کم تا بسیار زیاد را در بر می گیرند. روایی پرسشنامه صوری بوده است و به رویت ۱۵ نفر از کارشناسان و اساتید خبره در این زمینه در سطح شهر شاهین شهر رسیده و مورد تایید واقع شده و پایایی نیز بر اساس آلفای کرونباخ به میزان ۰/۸۱ اثبات شده است.

فرضیه های پژوهش

فرضیه اصلی

تنوع اقتصادی بر توسعه پایداری اقتصادی روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.

فرضیه های فرعی

- ۱- تنوع اقتصادی بر اشتغال روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.
- ۲- تنوع اقتصادی بر درآمد روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.
- ۳- تنوع اقتصادی بر سرمایه گذاری روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.
- ۴- تنوع اقتصادی بر تولید روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.

یافته های پژوهش

بررسی فرض نرمال بودن داده ها

برای بررسی فرض نرمال بودن متغیرهای مطالعه از آزمون کولموگوراف- اسمیرنف یک نمونه ای (برای بررسی متغیرها به صورت تک تک) استفاده شده است؛ همچنین برای بررسی فرض نرمال دو متغیره از آزمون شاپیرو ویلک (برای بررسی رابطه متغیرها به صورت دو به دو) در بسته نرم افزار R استفاده شد. نتایج نشان دهنده آن است که فرض نرمال بودن برای تمام متغیرها را نمی توان رد کرد ($P > 0/05$). نتایج این آزمون در جدول ۱ و ۲ آورده شده است.

جدول شماره (۱): نتایج آزمون کولموگوروف- اسمیرنف برای بررسی پذیره نرمال بودن

متغیر	حجم نمونه	آماره آزمون	سطح معناداری
تنوع اقتصادی	۲۸۴	۰/۵۴۲	۰/۲۰۱
توسعه پایداری اقتصادی	۲۸۴	۰/۳۶۵	۰/۲۱۱
اشتغال	۲۸۴	۰/۵۸۶	۰/۵۶۳
درآمد	۲۸۴	۰/۸۶۳	۰/۶۳۵
سرمایه گذاری	۲۸۴	۰/۳۴۵	۰/۳۰۱
تولید	۲۸۴	۰/۴۵۲	۰/۲۴۵

با توجه به جدول ۱ مشاهده می‌گردد کلیه متغیرها دارای فرض نرمال می‌باشند و میزان معناداری عوامل اشتغال و درآمد با مقدار ۰.۵۶۳ و ۰.۶۳۵ بیشترین مقدار و معناداری تنوع اقتصادی به مقدار ۰.۲۰۱ کمترین میزان می‌باشد.

جدول شماره (۲): نتایج آزمون شاپیرو ویلک برای بررسی پذیره نرمال دو متغیره

متغیر	حجم نمونه	آماره آزمون	سطح معناداری
تنوع اقتصادی - توسعه پایداری اقتصادی	۲۸۴	۰/۲۳۶	۰/۳۶۵
تنوع اقتصادی - اشتغال	۲۸۴	۰/۴۱۱	۰/۲۷۳
تنوع اقتصادی - درآمد	۲۸۴	۰/۲۳۸	۰/۳۱۲
تنوع اقتصادی - سرمایه گذاری	۲۸۴	۰/۴۵۶	۰/۲۶۴
تنوع اقتصادی - تولید	۲۸۴	۰/۳۶۷	۰/۲۸۳

بر اساس جدول ۲ مشاهده می‌گردد که رابطه بین متغیرهای مختلف اثبات شده است و همگی دارای وضعیت نرمال بوده و رابطه نرمالی ما بین تنوع اقتصادی و توسعه پایداری اقتصادی به میزان ۰.۳۶۵ بیشترین مقدار و ما بین تنوع اقتصادی - سرمایه گذاری به میزان ۰.۲۴۶ کمترین مقدار می‌باشد.

آزمون رگرسیون

برای بررسی فرضیات پژوهش با توجه به اینکه به بررسی تاثیر یک متغیر بر متغیر دیگر اشاره دارد، بهترین آزمون استفاده از رگرسیون گیری می‌باشد.

فرضیه اصلی: تنوع اقتصادی بر توسعه پایداری اقتصادی روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می‌باشد.

جدول شماره (۳) نتایج آزمون تحلیل واریانس یک راهه تجزیه و تحلیل رگرسیون تاثیر تنوع اقتصادی بر توسعه

پایداری اقتصادی

منبع	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F	β	R^2	سطح معناداری
رگرسیون	۲۳۵.۲۱۴	۱	۳۲۵.۲۰۱	۳۶.۴۱۱	۴۵۶۰.	۲۰۱۰.	۰۰۰b
باقیمانده	۵۲۱.۵۶۳	۲۸۲	۲۳۶.۲				
کل	۸۱۱.۸۶۵	۲۸۳					

متغیر وابسته: توسعه پایداری اقتصادی
پیش بین: تنوع اقتصادی

بر اساس جدول شماره (۳) برای تعیین تاثیر تنوع اقتصادی به عنوان متغیر پیش بین و توسعه پایداری اقتصادی به عنوان متغیر ملاک در معادله رگرسیون تحلیل شدند. طبق جدول بالا مدل معنی دار به دست آمد ($p < 0.000$) ($F = 36.411$). بنابراین فرضیه اصلی پژوهش مورد تایید واقع می گردد. فرضیه فرعی ۱: تنوع اقتصادی بر اشتغال روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.

جدول شماره (۴): نتایج آزمون تحلیل واریانس یک راهه تجزیه و تحلیل رگرسیون تنوع اقتصادی بر اشتغال

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	β	R^2	سطح معناداری
رگرسیون	۲۱۰.۴۳۲	۱	۲۱۰.۴۳۲	۶۸.۲۵۶	۰.۴۱۲	۰.۲۰۱	... ^b
باقیمانده	۹۹۰.۲۱۷	۲۸۲	۲.۳۵۸				
کل	۱۲۰۰.۶۴۸	۲۸۳					

متغیر وابسته: اشتغال
پیش بین: تنوع اقتصادی

بر اساس جدول شماره (۴) برای تعیین تاثیر تنوع اقتصادی به عنوان متغیر پیش بین و اشتغال به عنوان متغیر ملاک در معادله رگرسیون تحلیل شدند. طبق جدول بالا مدل معنی دار به دست آمد ($p < 0.000$) ($F = 89.254$). بنابراین فرضیه پژوهش مورد تایید واقع می شود. فرضیه فرعی ۲: تنوع اقتصادی بر درآمد روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.

جدول شماره (۵): نتایج آزمون تحلیل واریانس یک راهه تجزیه و تحلیل رگرسیون تنوع اقتصادی بر درآمد

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	β	R^2	سطح معناداری
رگرسیون	۱۱۹.۸۳۳	۱	۱۱۹.۸۳۳	۵۶.۱۲۳	۰.۴۳۶	۰.۱۴۷	... ^b
باقیمانده	۸۹۶.۷۸۳	۲۸۲	۲.۱۳۵				
کل	۱۰۱۶.۶۱۷	۲۸۳					

متغیر وابسته: درآمد
پیش بین: تنوع اقتصادی

بر اساس جدول شماره (۵) برای تعیین تاثیر تنوع اقتصادی به عنوان متغیر پیش بین و درآمد به عنوان متغیر ملاک در معادله رگرسیون تحلیل شدند. طبق جدول بالا مدل معنی دار به دست آمد ($p < 0.00000$), $F= 56.123$. بنابراین فرضیه پژوهش مورد تایید واقع می شود.

فرضیه فرعی ۳: تنوع اقتصادی بر سرمایه گذاری روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.

جدول شماره (۶): نتایج آزمون تحلیل واریانس یک راهه تجزیه و تحلیل رگرسیون تنوع اقتصادی بر سرمایه گذاری

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	β	R^2	سطح معناداری
رگرسیون	۳۴۹.۸۲۲	۱	۳۴۹.۸۲۲	۱۷.۹۰۷	۰.۷۳۵	۰.۱۶۷	۰.۰۰۰ ^b
باقیمانده	۸۵۹.۶۸۲	۲۸۲	۳.۰۴۷				
کل	۱۲۰۹.۵۰۴	۲۸۳					

متغیر وابسته: سرمایه گذاری

پیش بین: تنوع اقتصادی

بر اساس جدول شماره (۷) برای تعیین تاثیر تنوع اقتصادی به عنوان متغیر پیش بین و سرمایه گذاری به عنوان متغیر ملاک در معادله رگرسیون تحلیل شدند. طبق جدول بالا مدل معنی دار به دست آمد ($p < 0.00000$), $F= 170.907$. بنابراین فرضیه پژوهش مورد تایید واقع می شود.

فرضیه فرعی ۴: تنوع اقتصادی بر تولید روستاهای بخش مرکزی شهرستان شاهین شهر و میمه اثرگذار می باشد.

جدول شماره (۸): نتایج آزمون تحلیل واریانس یک راهه تجزیه و تحلیل رگرسیون تنوع اقتصادی بر تولید

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	β	R^2	سطح معناداری
رگرسیون	۱۵.۵۸۹	۱	۱۵.۵۸۹	۶.۱۲۴	۰.۴۵۶	۰.۲۳۴	۰.۰۱۴ ^b
باقیمانده	۱۰۶۹.۱۰۴	۳۳۴	۳.۲۰۰				
کل	۱۰۸۴.۶۹۳	۳۳۵					

متغیر وابسته: تولید

پیش بین: تنوع اقتصادی

بر اساس جدول شماره (۸) برای تعیین تاثیر تنوع اقتصادی به عنوان متغیر پیش بین و تولید به عنوان متغیر ملاک در معادله رگرسیون تحلیل شدند. طبق جدول بالا مدل معنی دار به دست آمد ($F=6.124, p<0.014$). بنابراین فرضیه پژوهش مورد تایید واقع می شود.

نتیجه گیری و پیشنهادات

بر اساس آنچه مورد بررسی قرار گرفت مشاهده گردید که به طور کلی تنوع اقتصادی بر توسعه پایداری اقتصادی تاثیرگذار بوده و این نشان از آن دارد که عدم اتکا بر یک درآمد ثابت در نقاط روستایی و تنوع بخشی آن و دست یافتن به انواع و اقسام ایجاد منبع اقتصادی در نقاط روستایی توسعه پایداری اقتصادی را در پی دارد. این امر به گونه ای است که بر زیرمتغیرهای پایداری نیز در سطح معناداری ۰.۰۰۰ تاثیرگذار بوده به گونه ای که این تنوع بر اشتغال، درآمد، سرمایه گذاری و تولید نیز اثرگذار بوده است. در این میان به توجه به میزان بزرگتر بودن مقدار F در شاخص سرمایه گذاری نشان از آن دارد که تنوع بخشی به فعالیت های اقتصادی در نقاط روستایی میزان سرمایه گذاری را بیش از سایر موارد در سطح روستا افزایش می دهد. از طرفی با توجه به میزان معناداری کمتر شاخص تولید نسبت به سایر شاخص ها نشان از آن دارد که افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاها بر شاخص تولید اثرگذاری کمتری داشته است و بیشتر منجر به افزایش درآمد، اشتغال و سرمایه گذاری می گردد. بر همین اساس در راستای بهبود وضعیت اقتصادی روستاها، پیشنهادات زیر ارائه می گردد: استفاده بهینه و مطلوب از پتانسیل های نواحی روستایی بخش، زمینه توسعه یافتگی نواحی روستایی بخش فراهم شود.

بهبود وضعیت شاخص های اقتصادی نواحی روستایی بخش از طریق افزایش فرصت های شغلی در نواحی روستایی، متنوع سازی اقتصاد روستایی، جذب سرمایه در نقاط روستایی و سایر راهکارهای مورد نظر در این حیطه.

اتخاذ سیاست های مناسب در جهت ایجاد بازار مناسب و فروش محصولات کشاورزی از جمله؛ خرید تضمینی کلیه محصولات، تأسیس انبارهای مناسب به منظور ذخیره سازی محصولات مازاد بر نیاز بازار، احداث صنایع تبدیلی، آگاه سازی کشاورزان از وضعیت بازار به طرق مختلف؛

بررسی و شناخت نقاط ضعف و شناسایی شاخص هایی که در مناطق روستایی که در جایگاه توسعه نیافته قرار دارند تا بتوان از این طریق، بینش و روشنگری های لازم برای تقویت و تسریع محورهای توسعه این مناطق را به مسؤولان و برنامه ریزان بخشید.

در راستای توسعه روستایی و تعدیل نابرابری های روستایی، ایجاد رویکردی مناسب در توزیع امکانات و خدمات از پارامترهای ضروری در برنامه های توسعه روستایی است.

گسترش فضاها و امکانات متناسب با تراکم جمعیتی مناطق روستایی؛

تمرکز زدایی و کاهش نابرابری های اقتصادی و اجتماعی بین مناطق شهری و مناطق روستایی.

منابع و ماخذ

- ۱- پاک‌کی، معصومه؛ مختار یوردخانی و مهدی محمودی (۱۳۹۵)، بررسی رابطه بین تنوع سازی فعالیت های اقتصادی و توسعه اقتصادی روستاها بر اساس تاکسونومی عددی (مطالعه موردی : شهرستان پاکدشت)، اولین کنفرانس ملی علوم جغرافیا، اردبیل، موسسه حامیان زیست اندیش محیط آرمانی.
- ۲- چرخ تابیان، طاهره، اعظمی، موسی، نادری مهدیی، کریم (۱۳۹۳)، تحلیل شاخصهای اقتصادی- اجتماعی روستاهای شهرستان همدان و مکانیابی آنها در زنجیره روستا - شهری، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، جلد ۱، شماره ۱، بهار، صص ۴۱-۵۶.
- ۳- ریاحی وحید، نوری آذر (۱۳۹۳). تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و پایداری روستاها مورد: شهرستان خرمدره. اقتصاد فضا و توسعه روستایی. ۳ (۱۰): ۱۱۳-۱۲۸.
- ۴- زاهدی، شمس السادات و غلامعلی نجفی (۱۳۸۵)، بسط مفهومی توسعه پایدار، مدرس علوم انسانی : زمستان ۱۳۸۵، دوره ۱۰، شماره ۴ (پیاپی ۴۹) ویژه نامه مدیریت؛ از صفحه ۴۳ تا صفحه ۷۶.
- ۵- زمانی پور، اسداله (۱۳۷۳). ترویج کشاورزی در فرآیند توسعه، انتشارات دانشگاه بیرجند.
- ۶- سالنامه آماری استان اصفهان (۱۳۹۶)، جمعیت روستاها و شهرهای استان اصفهان، استانداری اصفهان، مرکز آمار و اطلاعات.
- ۷- سعیدی، عباس (۱۳۸۴)، مبانی جغرافیای روستایی، چاپ ششم، سمت .
- ۸- سیدنقوی، علی و بابایی، علی (۱۳۹۲)، ارزیابی سیاست های توسعه اقتصادی روستایی از دیدگاه منطقه ای با نگاهی بر سیاست های دولت در ایران، پژوهش های روستایی، دوره ۴، شماره ۳، پاییز، صص ۴۵۱-۴۷۹.
- ۹- عابدی سروستانی، احمد (۱۳۸۵)، جایگاه ترویج در توسعه با تأکید بر مشارکت، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۹، شماره ۱.
- ۱۰- علوی زاده، سید امیر محمد (۱۳۸۶)، الگوهای توسعه اقتصادی - اجتماعی (با تأکید بر توسعه پایدار روستایی در ایران)، نشریه سیاسی - اقتصادی اطلاعات شماره ۲۴۵-۲۴۶.
- ۱۱- عینالی، جمشید، مهدی چراغی؛ عادل بروکی میلان (۱۳۹۶)، نقش راه در توسعه مناطق روستایی با تأکید بر تنوع فعالیت های اقتصادی (مطالعه موردی: دهستان چورزق در شهرستان طارم)، پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال ۶، شماره ۱، شماره پیاپی، صص ۳۳-۱۹.
- ۱۲- فتاحی اردکانی، احمد (۱۳۹۲)، بررسی سطح توسعه اجتماعی و اقتصادی در روستاهای حاشیه دشت یزد اردکان، تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۴۴، شماره ۴، زمستان، صص ۵۹۳-۶۰۲.
- ۱۳- فلاح حقیقی، نگین (۱۳۹۶)، هرم توسعه کارآفرینی روستایی بر اساس اصول سیاست های توسعه روستایی اتحادیه اروپا، نشریه کارآفرینی در کشاورزی، جلد چهارم، شماره اول، بهار، صص ۱۱۵-۱۳۱.
- ۱۴- قاسمی، مریم (۱۳۹۰)، تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی غیر کشاورزی و پایداری سکونت گاه های روستایی (نمونه موردی: شهرستان مشهد)، اولین کنفرانس بین المللی توسعه روستایی، تجارب و آینده نگری در توسعه محلی، زاهدان، دانشگاه سیستان و بلوچستان .

- ۱۵- قاسمی، مریم و جعفر جوان (۱۳۹۳)، تبیین رابطه تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مشهد)، پژوهش‌های روستایی، دوره (۵)، شماره (۲)، صفحات (۲۳۷-۲۶۲).
- ۱۶- کرمی، وریا (۱۳۹۵)، دلیل مهاجرت روستاییان به شهرها، مشکلات اقتصادی یا کمبود امکانات، پایگاه خبری-تحلیلی ایرنا.
- ۱۷- کریم زاده، حسین، ولایی، محمد و رضا منافی آذر (۱۳۹۵)، نقش تنوع بخشی به فعالیتها در پایداری اقتصاد روستایی مطالعه موردی: دهستان رحمت آباد میانی، شهرستان میاندوآب، مجله آمایش جغرافیایی فضا، فصلنامه علمی- پژوهشی دانشگاه گلستان، سال ششم / شماره مسلسل بیستم / تابستان.
- ۱۸- محمدی یگانه، بهروز؛ مهدی چراغی و مینا سلطانی (۱۳۹۵)، نقش فعالیتهای غیر زراعی در تنوعبخشی بر اقتصاد روستایی مطالعه موردی: دهستان معجزات شهرستان زنجان، دومین همایش ملی مدیریت پایدار منابع خاک و محیط زیست (کیفیت، سلامت و امنیت خاک)، کرمان، گروه علوم و مهندسی خاک دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- ۱۹- منوچهری، راضیه (۱۳۹۲)، راهکارهای تنوع بخشی اقتصاد روستایی با تاکید بر گردشگری سبزمطالعه موردی: دهستان خرم دره، محور گردشگری سوکهریز- رحمت آباد، شهرستان خرمدره، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان - دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- ۲۰- منوچهری، راضیه؛ بهروز محمدی یگانه و مهدی چراغی (۱۳۹۳)، تحلیل اثرات تنوع فعالیت های اقتصادی بر توسعه پایدار روستایی، مطالعه موردی: محور گردشگری سوکهریز رحمت آباد، کنفرانس ملی الکترونیکی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی و اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی، تهران، موسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.
- ۲۱- موسی پور میاندھی، پری و علیرضا استعلاجی (۱۳۸۹)، تحلیلی بر سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان بندر انزلی با تاکید بر مدل متغیرهای استاندارد شده، فصلنامه جغرافیای سرزمین، سال هفتم، شماره ۲۶.
- ۲۲- هاشمی، س و ایمنی قشلاق، س (۱۳۸۶)، ضرورت توسعه روستایی و نقش آن در توسعه ملی، فصلنامه رویش، شماره ۱۸، تابستان .
- 23-Arlette. S. Saint Ville. Gordon M. Hickey, Leroy E. Phillip (2017). Institutional analysis of food and agriculture policy in the Caribbean: The case of Saint Lucia. Journal of Rural Studies. 51 (2017) 198-210.
- 24-Ashley, C. (2000), The Impact of Tourism on Rural Livelihood: Namibia, s Experience, Overseas development institute

- 25-Khondoker Abdul Mottaleb, Timothy J. Krupnik, Olaf Erenstein(2016), Factors associated with small-scale agricultural machinery adoption in Bangladesh: Census findings, Journal of Rural Studies, 46 . 155-168
- 26-Mohd Nordin Hj Hasan 2001. Indicators of Sustainable Development. Dalam Joy J. Pereira dan Ibrahim Komoo Geoindicators for Sustainable Development. LESTARI, Univeristi Kebangsaan Malaysia, Bangi .
- 27-Morris, Wyn , Henley, Andrew, Dowell, David(2017). Farm diversification, entrepreneurship and technology adoption: Analysis of upland farmers in Wales, Journal of Rural Studies, 53, 132-143.